

Fakamatalaga Fehokotaki

Kele Lui
National Statistician

Ofiha o te Malo Fakaauau a Tokelau

Email: tua5fafau@lesamoa.net

TOKELAU STATISTICS UNIT

Agai ki te Tuhiga Igoa a Tokelau 2011

Aho Lua, 18 Oketopa 2011

Ko hea te tuhiga igoa?

Ko te tuhiga igoa ko te faitauga aloakia tena o te aofaki o tagata ma na fale i luga o Tokelau ma e tatau ke fakatino taki lima tauhaga.

Ko na fakamatalaga mai te tuhiga igoa e tuku mai ai he ata fakakatoa o tagata o Tokelau ma na nofoaga e nonofo ai.

Ko na fakamatalaga e maua i te tuhiga igoa e fakaaoga ke peleni ai na tautuaga taua mo tagata lautele e ve o na akoga, ola malolo, fale, ma te felakuakiga. E fehoahoani foki ke fakamalamalama mai ai pe vehea o na tulaki mai na huiga ki na nofonofoga mai te ia vaitaimi ki te ia vaitaimi.

E afia nei au?

Io. Ko koe e manakomia i lalo o te tulafono ke fakatumu na pepa o te tuhiga igoa.

I lalo o te Tulafono Tuhiga Igoa 1961, ko tagata uma i luga o Tokelau i te aho o te tuhiga igoa e tatau ke faitau. Ko te tulaga tenei e afia ai na pepe, ma na tino ahiahi mai ki Tokelau, vena foki na tino Tokelau e galulue i Samoa ma o latou kaiga tafapili.

Ko hea taku mea e tatau ke fai?

Ko te aho o te Tuhiga Igoa ko te **Aho Lua, 18 Oketopa 2011.**

I te aho o te tuhiga igoa, e iei te tino fai fehili kua uma te koloni fakalelei e ahiahi atu ki to fale ma ni pepa fehili o te tuhiga igoa. E iei na fehili e fakafehiligia ai e te tino fai fehili ia tagata uma o te kaiga, ma fakatumu ai e ia te pepa fehili mo koe.

E taua lahi lele mo tagata uma o te kaiga ke i loto o te fale i te aho o te tuhiga igoa, ma ia mafaia oi tali na fehili.

Aihea te taua ai na fakamatalaga o te tuhiga igoa ma vehea o na fakaaoga?

Ko na fakamatalaga e maua mai te tuhiga igoa e fehoahoani i te fakamautuuga ma te fakahoahoaga o na tupe a te malo ki na nuku.

E mafai foki ke fakaaoga na fakamatalaga e maua i te tuhiga igoa e na fakalapopotoga fakavaomalo. E afia ai te Komihia o te Pahefika i Haute ma te Malo Kaufakatahi.

Ko hea te pa ki aku fakamatalaga?

Ko au fakamatalaga e kavea ma vaega o he tuku fakatahiga fakakatoa. E maea loa te fakamaopoopo fakatahi o na pepa fehili oi fakaulu loa ki loto o na hihitemi ma gaohi mai ni fakamatalaga fakafuainumela. Ko na fakamatalaga ienei e iloilo ma fakalauiloa i ni auala kehekehe, e afia ai ni laulau ma ni kalafa. E mafai e ho he tino oi fakaaoga na fakamatalaga kua fakalauiloa.

Ko na fakamatalaga uma na fooki e koe ki na tino fai fehili e puipuia i lalo o te Tulafono Tuhiga Igoa a Tokelau 1961 ma te Tulafono Tuhiga Igoa a Niuhila 1975. Ko au fakamatalaga e tatau lava ke malu puipuia ma haogalemu i taimi uma.

Oioti lava na tino e mafai ke kikila ki na fakamatalaga e ono mafai ai ke matea tonu pe ko ai te uiga ki ei na fakamatalaga, ko ki latou iena na hainia he tautoga mo te olaga katoa ke puipuia na fakamatalaga.

I te taimi e fakalauiloa ai na fakamatalaga o te tuhiga igoa, e fai tena i ni faiga e matua he mafai ai lava ke fakamatega ai he tino e kui i na fakamatalaga likiliki.

Fakamaopoopoga o na fakamatalaga

Na fale e nonofo ai ia tagata

Ko te tuhiga igoa e fakafehili ai na itukaiga fale e nonofo ai na tino ma na meatotino kehekehe e maua i loto o te fale. Ko na fehili ienei e fua ai te tulaga lelei o na fale i Tokelau, ma vehea o na huia ma na manakoga tau ki na fale mai te ia taimi ki te ia taimi. Ko na fakamatalaga e uiga ki na lihohi e fakaaoga e na kaiga e ve ko te vai ma te eletihe e fehoahoani mo na peleni mo te lumanaki.

Ko koe e i fea i te po o te tuhiga igoa ma ko koe nae nofo fea?

Ko na fakamatalaga e uiga ki na koga e nonofo ai pe nae nonofo ai ia tagata e fehoahoani ke fua ai te femalagaaki ma te gaoioi o tagata ki loto ma fafo o Tokelau. E fehoahoani mo te peleniga o na huiga ki te faitau aofaki o tagata. Ko te tuhiga igoa e fehoahoani foki ke fua pe toka fia ia tino e ahiahi ki luga o Tokelau mai atunuku i fafo.

To igoa, tuatuhi, tauhaga ma te itukaiga

E manakomia e ki matou ia igoa o tagata uma ke fakamautinoa ai na faitau ia tagata uma i te aho o te tuhiga igoa, ma fakamautinoa foki ko tagata tau tokatahi na fakatulaga ki tona fale pe ko tona kaiga hako. Ko na tauhaga ma na itukaiga e fakahino mai ai te fauhaga o te faitau aofaki o tagata (population structure) ma fehoahoani i te matematega o te tulaga tau fanafanau ma te malilie atu o tagata. Ko na fakamatalaga ienei e fakaaoga ke fehoahoani ke peleni mo na huiga ki te faitau aofaki o tagata.

Tagata fenua, talitonuga, ma te tulaga hitiheni

E manakomia ke hakili na kehekehega ma na tutuhaga o tagata kehekehe e nonofo i Tokelau ke fehoahoani ki te fakamatega o o latou manakoga. Ko na fakamatalaga ienei e uiga ki na tulaga tau nofonofoga o na kulupu ienei e fehoahoani ke fakamautinoa ai e maua e tagata uma na tautuaga e ki latou manakomia, fakatakitakiga mai te malo pe ko kulupu fakanuku.

Akoga, tuhi pahi, galuega ma te mafai ke faitau pe tuhituhi

E ki matou fakafehiligia te tulaga tau ki na galuega, akoga ma te mafai ke faitau pe tuhituhi ke fehoahoani mai i te fuaga o te tulaga tau hoifuaga ma na manakoga tau akoakoga o tagata o Tokelau. Ko na fakamatalaga tau ki na galuega e fehoahoani ke fua ai na galuega totogi, agaigai ki luga o te tulaga tau avanoa faigaluega, ma pe vehea o na faihao na galuega ma na galuega fakaaoho a tagata ki o latou nuku ma Tokelau fakakatoa.

Fanafanau ma na fanau

E fakamaopoopo na fakamatalaga e uiga ki te fanafanau ma na fanau ke fehoahoani ki te peleniga mo na huiga ki te faitau aofaki o tagata mai te ia taimi ki te ia taimi. E hakilikili ai pe toka fia ia tagata e fuafua e nonofo i luga o Tokelau i te lumanaki. E fehoahoani foki ki te malo ma na nuku ke peleni ma vaevae na lihohi e ve ko na lihohi tau ki na tautuaga tau te ola malolo ma na akoga.